

≡ ברכת "מציב גבול אלמנה" ≡

לחיילים הנקלעים לבסיסים במקומות מבודדים

סרן אודי שורץ | ראש מדור מדיניות הלכתית

א | השאלה ההלכתית ותשובתה בתמצית

שאלה:

במהלך השירות הצבאי, נקלעים חיילים ומפקדים לבסיסי צה"ל הפזורים בכל רחבי מדינת ישראל מצפון ועד דרום. לא פעם, מזדמנים החיילים לבסיסים נידחים, במקומות שאינם מקומות יישוב ידועים ומפורסמים.

האם במצבים כאלה חובה עליהם לברך את ברכת "מציג גבול אלמנה"? מהם התנאים להתחייב בברכה זו?

תשובה:

1. חייל או מפקד המזדמן לראשונה בחייו לבסיס צבאי באזורי הספר של מדינת ישראל (הנגב, הגליל, יהודה ושומרון וכן הלאה) יברך "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם מציב גבול אלמנה". ראוי לברך ברכה זו בבית הכנסת של הבסיס.
2. חייל או מפקד המשורת דרך קבע באחד מן הבסיסים הנ"ל, יברך רק בפעם הראשונה שבה נקלע למקום.
3. חייל או מפקד המזדמן לאחד מן הבסיסים הנ"ל מדי פעם, יברך בפעם הראשונה, ולאחר מכן רק אם נעדר מן המקום לזמן ממושך, ובמהלך היעדרותו הבסיס התרחב והתעצם.
4. בכל אחד מן המצבים שבהם אין מברכים בשם ובמלכות, ראוי לומר את הברכה בלא שם - "ברוך מציב גבול אלמנה".
5. לעניין ברכה זו, אין חשיבות לגבולות הארץ ההלכתיים, וכל מקום יישוב בארץ ישראל מרמת הגולן ועד אילת - מחוייב בברכה על פי התנאים הנ"ל.

ב | סוגיית הגמרא ושיטת הרי"ף

שנינו בגמרא במסכת ברכות¹:

"תנו רבנן: הרואה בתי ישראל, ביישובן אומר - ברוך מציב גבול אלמנה"².

ופירש הרי"ף שם³:

"הרואה בתי כנסיות של ישראל ביישובן אומר ברוך מציב גבול אלמנה".

המאירי העתיק את פירושו של הרי"ף, ואולם הרמב"ם ובעקבותיו רוב הראשונים לא קיבלו את חידושו של הרי"ף, והוכיחו מן הסוגיה שהברכה אינה דווקא על בתי כנסיות, אלא על כל בית מפואר וגדול שנבנה על ידי ישראל. ובצל"ח ביאר, שגם לדעת הרי"ף הדין איננו דווקא בבית הכנסת, אלא שהיות ולאחר החורבן אסור לאדם לפאר ולהדר את ביתו, והתירו רק בבית הכנסת, כתב הרי"ף שהברכה היא על בית הכנסת. הב"ח⁴ והגר"ז⁵ כתבו שהעולם נהגו לברך רק על בתי כנסיות פעילים שמתפללים בהם.

ג | שיטת רש"י ופסק השולחן ערוך

הפוסקים קיבלו להלכה את פירושו של רש"י שם, שכתב:

"ברוך מציב גבול אלמנה - כגון ביישוב בית שני".

הפוסקים הבהירו, שאין לבאר בדעת רש"י שהברכה היא על בית המקדש, אלא הכוונה על יישוב בתי ישראל בימי הבית השני. מתוך דבריו למדו שלוש הלכות:

1. בימי הבית הראשון לא בירכו על יישוב בתי ישראל, שכן עם ישראל לא היה "כאלמנה". רק לאחר שחוו חורבן אחד, ייסדו ברכה זו על התקומה מן החורבן.
2. יש שהסיקו מדברי רש"י, שהברכה נאמרת אך ורק בארץ ישראל. כך פירש רבינו מנוח⁶, והבית יוסף⁷ הזכיר שיש שפסקו כך. בשו"ת יהודה יעלה⁸ קשר לכך את דברי הרי"ף,

1. דף נ"ח.

2. הלשון "מציב גבול אלמנה" מקורו במשלי (ט"ו, י"ג): "בית גֵּאִים יִסַּח ה' וַיִּצַב גְּבוּל אֶלְמָנָה". המלבי"ם שם פירש על פי פשוטו של מקרא, שהגאים כובשים את האלמנה ומתעללים בה, אך סופם שביתם ירחב, והקב"ה יתבע את עלבון האלמנה. על דרך זו מפרשת הסוגיה בברכות את היחס בין ישראל ובין אומות העולם, ויעויין שם.

3. דף מ"ג באלפס.

4. אורח חיים, רכ"ד ה'; ומקורו במהרש"ל.

5. שו"ע הרב, ברכות הנהנין, י"ג י"א.

6. על הרמב"ם, הלכות ברכות, י' י'.

7. אורח חיים, רכ"ד.

8. יורה דעה, רע"ז.

וביאר:

"ולענ"ד לברך על בנין ביהכ"נ בחינוכו ברבים בא"י וכו' מציב גבול אלמנה דמקדש מעט דינו כערי הקדש שנבנה אחת מחרבות ירושלים".

כלומר, לדעתו יש לברך על כל בניין של קודש: בארץ ישראל כל בניין שהוא, ובחוץ לארץ דווקא בית כנסת.

3. יש שהוסיפו עוד, וקבעו שלדעת רש"י הברכה היא אך ורק כאשר בני ישראל בארצם ובית המקדש קיים. הבית יוסף הזכיר גם דעה זו, ואולם בהמשך דבריו כתב: "ויותר נראה לומר דבתי ישראל ביישובן היינו כשישראל מיושבים בלא שטן ולא פגע רע".

לאמור - יש לברך דווקא כאשר יושבים כפי שישבו בבית השני בשלום ובשלווה, אך הדרישה לבית המקדש איננה בדווקא.

מין בשולחן ערוך העתיק את דברי רש"י:

"הרואה בתי ישראל ביישובן, כגון בית שני, אומר: בא"י א־להינו מלך העולם מציב גבול אלמנה".

סתם מין ולא פירש איזה משלוש ההלכות הנ"ל התקבלה לדעתו. מפרשי השולחן ערוך שם סקרו את המחלוקת, ומכוחה הכריעו הפרי מגדים והמשנה ברורה שעל בתי ישראל שבחו"ל אין מברכים בשם ובמלכות, משום ספק ברכות. משמע מתוך דבריהם, שעל בתי ישראל בארץ ישראל יש לברך ברכה זו בשם ובמלכות, אם אמנם מדובר על "בתי עשירי ישראל שמיושבים בתוקף ובגבורה", ואולם הדבר אינו מפורש.

בערוך השולחן סיכם וכתב:

"ועל כל פנים לא נהגנו בברכה זו מפני שינוי הפירושים וספק ברכות להקל".

יש להזכיר, ש"ספק ברכות להקל" ו"לא נהגו" הוא יסוד מרכזי בפוסקים ביחס לברכות ראייה רבות, שאף כי נזכרו בש"ס, ברמב"ם ובשולחן ערוך, בפועל לא נהגו לברכן⁹.

ד | ברכת מציב גבול אלמנה בדור הגאולה

11. הפוסקים שהורו לברך

עם חזרתנו לארצנו בדורות האחרונים, שבו הפוסקים ובחנו מחדש את ברכת "מציב גבול אלמנה" על ערי ישראל ההולכות ונבנות. רבים נקטו שאמנם יש לברכה

9. ראה בהשגות הראב"ד על הרי"ף, ברכות דף מ"ג באלפס. ואף שהראשונים חלקו על העיקרון שבדבר, הרי שהלכה למעשה ישנן ברכות רבות שלא נהגו לברכן, כגון: שחלק מחכמתו ליראיו (שו"ת יחוה דעת, ד' ט"ז); הרואה בריות נאות או משונות (משנה ברורה, רכ"ה ס"ק ל"ב) ועוד.

בשם ובמלכות על כל יישוב יהודי חדש בארץ ישראל. כך, למשל, כתב הרב ישכר תמר¹⁰:
 "ונ"ל פשוט שבזמננו שיש לנו מדינת ישראל, אף שהבית אינו בנוי דינו כבזמן בית
 שני שהעיקר בזה שיש שלטון ישראל, והבית יוסף כיון בזה שאמר אבל בזמן הזה לא,
 מפני שבימיו בארץ ישראל היה שלטון הערבי מציק, וכן נראה מלשון רש"י כגון ביישוב
 בית שני".

וכן כתב הגר"ש גורן¹¹:

"ערי יהודה וגם ערי ישראל בשטחה של מדינת ישראל הנבנות והולכות, וגם במקומות
 שלא היו מיושבים בתקופת הבית הראשון והשני, יש לברך על יישובן ברוך מציב גבול
 אלמנה".

אמנם, יש שחששו לדעת הרי"ף, ועל כן הקפידו לברך בכל יישוב חדש כאשר ביקרו
 גם בבית הכנסת. כך יצאו ידי חובת כל השיטות, שכן מדובר הן על יישוב ארץ ישראל,
 והן על בניין בית כנסת.

ד2. הפוסקים שהורו שלא לברך

והנה, אף שלכאורה הדברים פשוטים ומוסכמים, מצאנו לכמה ממחברי הזמן שהעלו
 טיעונים שונים מדוע אין לברך בזמן הזה:

1. הרב מאיר בראלי¹² ציטט את דברי האבודרהם, שכתב:

"הרואה בתי ישראל ביישובן אפילו בארץ ישראל מברך בא"י מציב גבול אלמנה ע"ש
 (משלי טו, כח) ויצב גבול אלמנה פי' ברוך מעמידנו אפי' בשפלותינו וכנסת ישראל
 היא היום כאלמנה שהלך בעלה למדינת הים ועתיד לחזור ונוהגת אלמנות חיות".

ודקדק מדבריו, שמדובר על "ברכת גלות", ולא על "ברכת גאולה". כלומר, מדובר על
 ברכה שנתקנה על כך שישאל זוכים להקים מקומות יישוב אף בארצות גלותם.
 אם כן, טוען הרב בראלי, עם חזרתנו לארצנו ברכה זו שוב אינה רלוונטית ואינה
 נוהגת בזמן הזה.

לאידך גיסא, מצטט הרב בראלי את דברי ספר הפרדס, תלמידו של רש"י, שכתב
 שהברכה היא אך ורק על יישובי ישראל שעומדים על תילם עוד מימי הבית השני.
 אם כך, כאשר נבנית היאחזות חדשה בארץ ישראל בימינו, אין לברך עליה.

שתי דעות הראשונות - של האבודרהם ושל הפרדס - הן ללא ספק דעות צדדיות,
 שאינן מעיקר ההלכה. עם זאת, הרב בראלי חושש גם לדעות אלה, ועל כן מורה
 שלא לברך ברכה זו בפועל.

10. בפירושו עלי תמר, על הירושלמי ברכות, עמוד רפ"ו.

11. משיב מלחמה ב', עמוד של"ג.

12. צהר, כרך ל"ו.

2. במאמר נוסף¹³ מצטט הרב בראלי מחלוקת בין פוסקי הדור האחרון אודות ברכת מציב גבול אלמנה על בניית יישובים שאינם מנהלים את חייהם על פי התורה והמצוה:

"האם לפי השיטה שניתן לברך את ברכת 'מציב גבול אלמנה' על כל בתי ישראל, מברכים ברכה זו גם על בתי רשעים?"

הרב אהרן דוד בוראק (מראשי ישיבת ר' יצחק אלחנן) מספר בספרו פרחי אהרן (ניו יורק תשי"ד, ח"ב עמוד 139): "הגר"י כהנמן זצ"ל ראש הישיבה משיבת פוניוויז אמר שעל פי הדין אין אנו מחויבים לבדוק בהבית אם האנשים הדרים שם המה שומרי תורה ומצוות ויראי השם באמת, וצריכים לברך מכל מקום". וכן משמע שיש לברך על בתי רשעים מהמסופר על הרב מרדכי גימפל יפה מרוז'נוי ש"כשעלה לארץ ישראל החליט בדעתו ללכת ולסייר את המושבות העבריות שרק מספר שנים לפני בואו התחילו לעסוק בבניין. בדרך סיורו סר גם לראשון לציון, זאת המושבה שהיתה מוכרת בשעתה כפרוצה בדברים שבין אדם למקום. כשנכנסה העגלה לשערי המושבה, עמד רבי מרדכי גימפל על רגליו, הסתכל לצדדים ואמר: אלמנה וחצופה במקצת, מכל מקום – ברוך מציב גבול אלמנה". עוד מסופר בספר שבחי הראי"ה (עמוד צח): "פעם אחת טייל הרב בחוצות יפו, יחד עם תלמידו הגדול, אהוב נפשו, הרי"מ חרל"פ. בדרכם הגיעו לבית חדש: בית הגימנסיה הרצליה, עמוד התווך של החינוך החילוני בארץ בימים ההם. אמר לו הרב לרי"מ חרל"פ: כאן יש לברך שתי ברכות. האחת: ברוך מציב גבול אלמנה, שהרי נבנה בית חדש בארץ ישראל! והשניה: ברוך שיעקור עבודה זרה מארצנו".

אולם הב"י כותב שבתי ישראל "היינו בתי עשירי ישראל ובעלי צדקות", וכן כתב הב"ח. וערוך השולחן הוסיף (ס"ק ז): "בתי עשירים גדולים שנותנים צדקה הרבה ומתנהגים ביראת השם", וציין שמקורו בב"י, ומכאן שהבין ש'בעלי צדקות' כאן הכוונה להנהגה שבאה על גבי בסיס של יראת שמים. משמע שאין לברך על בתי רשעים! אך המשנה ברורה, בהביאו את דברי הב"י, כתב (ס"ק יד): "בתי ישראל – פירוש בתי עשירי ישראל שמיושבים בתוקף ובגבורה", ולא הביא את המשך דברי הב"י שהיינו "בעלי צדקות", משמע שאין זה מעכב".

ובהמשך דבריו שם הוסיף, שייתכן שמחלוקת זו קשורה לשאלה האם הברכה נתקנה דווקא על יישוב ארץ ישראל: אם מדובר על ברכה כללית על יישוב האומה הישראלית, סביר להניח שהיינו דווקא יישוב יראי ה'; ואולם אם מדובר על יישוב ארץ ישראל, הרי שהדעת נותנת שכל שבונה בניה, יש לברך אף אם אינם יראי ה'.

ואמנם, נראה שלהלכה פשטות הדברים היא, שהברכה הינה על בניין ארץ ישראל, וכל שהארץ נבנתה ונגאלה מאלמנותה, ראוי לברך על כך בשם ובמלכות.

3. טענה שלישית בפיו של הרב בראלי: הוא מוכיח מלשון הלבוש, ומדברים שנאמרו

על ידי הגרא"י אונטרמן בכפר עציון לאחר מלחמת ששת הימים, שהברכה נתקנה אך ורק על מקומות יישוב בארץ שנחרבו, וחזרו ונבנו מחדש¹⁴. נראה, שהדברים מתיישבים מאוד מסברה, ואולם אין להם אחיזה של ממש בדברי הראשונים. ברור, שפוסקים רבים הניחו כי ניתן לברך גם על מקומות יישוב בחו"ל, ושם בוודאי הכוונה היתה למקומות יישוב חדשים, ולא למקומות שנחרבו ונבנו מחדש.

4. יש הטוענים, שברכת מציב גבול אלמנה קשורה לגבולות הארץ. לכן, במקומות שקיים ספק האם היו מיושבים על ידי עולי מצרים או עולי בבל, אין לברך. ברם, הרב יהודה עמיחי¹⁵ שולל טענות אלה מכל וכל, ונראה לענ"ד שהצדק עימו:

"מכיוון שהברכה עיקרה על החזרת הכבוד לישראל א"כ אין נפק"מ בשאלת המצוות התלויות בארץ, אלא השאלה היא האם המקום הזה הוא ארץ ישראל אם לא, וכל מקום שישבו בו יהודים בארץ ישראל, הוגלו וחזרו ונבנה - לברך עליו ברכת מציב אלמנה, א"כ ברור שגוש קטיף הכלול בתחומי עולי מצרים יש לברך בו ברכת מציב גבול אלמנה".

5. רבים ממחברי זמננו ביקשו להתמודד עם שאלה אחרת, והיא: האם יש מקום לברך ברכה זו על כל מקום יישוב בארץ הקודש, כאשר בחסדי ה' רובה ככולה מיושבת על ידי ישראל. האם כל מי שנעדר יותר מל' יום מתל אביב יברך עם הגעתו אליה? האם יש לחלק בין ערים שונות לעניין זה?

הרב אליעזר מלמד¹⁶ ציטט את דברי הגר"א שפירא בעניין זה, שהבהיר:

"שאינו לברך כלל על ערים ותיקות, משום שאחר שהן מיושבות שנים רבות נשכח מהם שם אלמנות ואין לברך עליהם מציב גבול אלמנה".

ואכן, ברוח זו פסקו הרב מלמד והרב יהודה עמיחי¹⁷ שיש להבחין בין ערים מיושבות במרכז הארץ, שאף אם הוסיפו בהן שכונה או אפילו בית כנסת חדש, אין חובה לברך; ובין ערים ויישובים באזורי הספר, כגון הנגב, הגליל ויהודה ושומרון, שעליהם אכן ראוי לברך מציב גבול אלמנה בשם ובמלכות.

בהקשר זה הם מוסיפים, שככל ברכות הראייה האחרות, גם ברכות אלה יש לברך על ההתחדשות. לכן, מי שמגיע אחת לחודש ליישוב נידח בדרום הארץ, לא יברך בכל פעם. עם זאת, מי שבמשך כמה שנים לא נקלע למקום יישוב מרוחק, וכאשר נקלע לשם עומד על התקומה וההתפתחות - ראוי לו שיברך. במקום שבו יש בית כנסת, ראוי לברך דווקא בבית הכנסת, ואולם כאמור, עיקר ההלכה הוא שניתן לברך על יישוב חדש בכל עניין.

14. יש שקשרו זאת גם לנוסחת רבינו ירוחם, שכתב שהברכה היא "משיב" גבול אלמנה, ולא "מציב" גבול אלמנה.

15. אמונת עתיך, גליון 36.

16. פניני הלכה - העם והארץ, ט' ט"ז.

17. במאמרו הנ"ל.

ה | סיכום להלכה

אף שמצאנו בין הפוסקים דעות לכאן ולכאן, הרי שהדעה שנראית הרווחת והמוסכמת ביותר היא זו המורה לברך בשם ובמלכות על כל מקום יישוב והיאחזות באזורי הספר בארץ ישראל. אמנם, כלל גדול הוא ש"ספק ברכות להקל", ואולם הרצי"ה קוק התנגד בכל מאודו להפעלת כלל זה בנידון דידן, וכך כתב¹⁸:

"יש כמה שחששו לברך בגלל דברי הרי"ף. אבל... אפשר לסמוך על שלושה עמודי עולם אלה (רמב"ם, רש"י ושו"ע) ולברך. יש מצבים בהם פחד מברכה לבטלה נמשך מחסרון שלמות באמונה. ספקות בברכות - ספקות באמונה. 'הוודאי שמו כן תהילתו'. מספר פעמים זכיתי להיות מוזמן ביישוב חדש לאסיפה או לחגיגה. לכתחילה היה ראוי לברך מיד משום הידור מצווה. מכל מקום התעכבתי קצת, מכיוון שעל פי רוב מבקשים ממני לדבר, ואז בירכתי בקול רם וברבים, בשם ומלכות, בשביל הפרסומא, והודעתי שמי שרוצה יכול לצאת ידי חובה בברכתי".

ואמנם הוסיף בפניני הלכה שם:

"אולם דעת מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל היתה, שצריך להקפיד לברך ברכה זו, שהיא ברכת שבח והודאה לה' על יישוב הארץ. וכך נהג בפועל לברך 'מציב גבול אלמנה' על מקומות יישוב שנוסדו בארץ ישראל. וכך העיד הרב ישעיהו הדרי, ראש ישיבת הכותל, כי הרצי"ה בירך 'מציב גבול אלמנה' לפני כ-45 שנים בגבעת וושינגטון, בעת שהגיע ככהן לפדיון בנו הבכור של תלמידו הרב דניאל שילה. וכך העיד הרב ראובן הילר כי הרצי"ה בירך 'מציב גבול אלמנה' בעת שהגיע לברית מילה בשכונת 'נוה יעקב', שנבנתה אחר מלחמת ששת הימים. וכך הרבה לברך על היישובים החדשים שנבנו ביהודה ושומרון. וכך שמעתי מאבי מורי, ששמע את הרצי"ה מברך כמה פעמים 'מציב גבול אלמנה'. וגם בבית אל עוד הספיק הרצי"ה לברך ברכה זו".

אין ספק, שמחנות צה"ל מבטאים יותר מכל את העובדה כי עם ישראל חזר לארצו, וזוכה לשבת בה לבטח. אין לך "בתי עשירים המיושבים בתוקף ובבטחה" יותר ממחנות צה"ל. אמנם, אנו זקוקים לכוחות ההגנה העומדים על משמר ארצנו וערי א־לוהינו, אך הקב"ה זיכנו לשבת על אדמתנו, ולהגן עליה בעזרתו יתברך.

זאת ועוד, על פי פקודות צה"ל, בכל מחנה צבאי חובה לבנות בית כנסת. הדבר מבטא את החיבור המיוחד שבין התקומה הרוחנית והתקומה הארצית והלאומית שבדורנו. דווקא משום כך ראוי לברך מציב גבול אלמנה דווקא בבתי הכנסת שבמחנות צה"ל, וכך לצאת ידי חובת כל הפוסקים.

18. שיחות הרצי"ה - ויקרא, עמוד 289; וראה גם שו"ת עשה לך רב, ד' ה'.
על הקשר המיוחד שבין פסקי הגר"ד הלוי ובין הרצי"ה קוק עמדתי במקום אחר, ואין כאן המקום להאריך.